

РОМАНТИЗМ

I

Коли ми говоримо «романтичний вечір», то уявляємо зустріч з приємною нам людиною, супроводжену неспішною розмовою на цікаві теми й обов'язковим легким натяком на любовну пригоду. Нас мають оточувати красиві речі й саме місце зустрічі повинне відповідати нашим уявленням про красу. Шезлонги на даху багатоповерхівки під час заходу сонця цілком пасуватимуть, а типова вечеря при свічках у багатому, але без смаку обставленому ресторані може здатися банальною, і романтичний настрій зникне. Такий вечір можна пережити й наодинці – лиш приємна атмосфера та еротична мрія або спогад будуть обов'язковими. Романтичний для нас загалом значить піднесений, натхненний, пов'язаний із нетривіальними, високими почуттями.

Такий спадок маємо від колись потужного естетично-інтелектуального руху, що захопив світогляди європейців (а далі й мешканців інших частин світу) приблизно два з половиною століття тому. Для когось елементи цього світогляду й досі залишаються важливими або визначальними. Інші ставляться скептично, вважаючи подібні погляди наївними й незрілими (дитячими, підлітковими). Втім, ніхто не зважиться заперечувати впливовості романтизму як цілої культурно-історичної епохи.

Коли ми так говоримо – «культурно-історична епоха», – то маємо на увазі, що якісь зміни у свідомості спонукали до важливих життєвих змін, навіть до глобально важливих подій, котрі зevamo історичними. А далі вже ці епохальні події спричинювали появу нових тенденцій у мистецтвах, освіті, етикеті та навіть повсякденних звичках. Тобто світогляд, суспільство та мистецтво щільно пов'язані: зміни в культурі штовхають до історичних змін і навпаки.

Розуміємо, що аби зараз стати набором уявлень, романтизм мусив колись бути усвідомленим комплексом ідей. Так завжди: мислителі та письменники починають висловлювати якісь нові думки про життя, людські взаємини, мистецтво – їх підхоплює публіка, шириться мода, погляди набувають популярності. Такі *trendsetters* (від англ. *trendsetters* – покладачі тенденцій) є в кожному поколінні кожної спільноти, щоправда, думки не всіх із них набувають розголосу чи переходять далі – до наступних поколінь. З цієї точки зору, романтизм є сильним та успішним комплексом уявлень, котрі надихають на творчість уже більш як дві сотні років. Що ж це за уявлення?

За класицизму – попередньої (доромантичної) культурної епохи у європейській історії – митці та теоретики мистецтва вважали, що творити конче потрібно відповідно до наперед визначених, перевірених часом зразків – і ніяк більше. Цей комплекс уявлень формувався ще від античності й передбачав виключну повагу до авторитетів – класиків. Правила художнього письма підсумовували у специфічних трактатах – поетиках, які містили всі необхідні поради щодо творчості. Знані трактати про секрети письма відомі від самих почат-

ків європейської літератури: Арістотель створив свою «Поетику» ще у IV сторіччі до нашої ери, у I ст. вже нашої маємо «Мистецтво поезії» Горація, а через більш як півтори тисячі років – зразкове на той час «Мистецтво поетичне» француза Ніколя Буало (1674). Українські мислителі почали викладати свої поетики у XVII ст. Серед перших і найвідоміших – праця професора Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича (1705).

Спокуса зібрати рецепти ефективного письма існує й досі: до подібних праць зарахуємо книжки чеха Мілана Кундери «Мистецтво роману» (1986) та «Порушені заповіді» (1993), «Листи молодому романісту» перуанського нобелівського лауреата Маріо Варгаса Льйоси (1997), «Про письменство» Стівена Кінга (2000), «Зізнання молодого романіста» італійського професора Умберто Еко (2011). Зараз це не трактати, а радше збірки ненав'язливих порад, поданих у легкому есеїстичному форматі. А до XIX сторіччя автори-теоретики писали ультимативно – висували обов'язкові вимоги й означували чіткі критерії якості написаних художніх текстів. Спокусливо, правда? Бери і пиши! Кульмінації таке бачення способів досягнення успіху в письменстві набуло упродовж XVII-XVIII століть – найперше у Франції та Британії.

Романтизм руйнує це прозоре, чітке уявлення. Прихильники цього підходу переконані, що сильний текст виникає зовсім не відповідно до правил, навіть якщо вони найкращі. Ні, якась вища сила проймає письменника (а надто поета), в момент творення він (чи вона) буквально не належить собі. Охоплені шалом письма, митці кладуть на папір, може, й не до кінця зрозумілі послання з потойбічних сфер, вони буквально

медіуми, крізь яких струмує потужна й чиста енергія всесвіту. Хто чи що диктує ці послання? Музи? Ангели? Вища інопланетна раса чи несвідоме нашої психіки? Не так важливо, проте важить, що саме в такий спосіб з'являється твір, котрий звемо *геніальним* – той, у якому проявляє свою сутність уже не окрема земна особистість, а власне *геній*, тобто непересічна творча істота всередині нас.

Теоретично обґрунтував такі уявлення про творчість німець Іммануель Кант, насамперед у своїй праці «Критика сили судження» (1790), а підсумував та узагальнив їх інший німецький мислитель – Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, праці якого були видані вже після його смерті, в 1835-1838 рр. Фактично ці праці означають межі зародження і найвищого злету романтичного руху. Між цими роками творили і стали відомими найсильніші європейські романтики: британці Вільям Вордсворт, Семюел Колрідж, Джордж Гордон Байрон, Вальтер Скотт, німці Якоб та Вільгельм Грімми, Новалис, Людвіг Тік, Ернст Теодор Амадей Гофман, французи Жермена де Сталь та Франсуа Шатобріан, поляк Адам Міцкевич, українці Тарас Шевченко і Микола Гоголь, росіяни Александр Пушкін і Міхаїл Лермонтов, американці Фенімор Купер та Едгар Аллан По. Проте й далі романтизм не зник і озивався у творчості ще багатьох письменників, котрі не сприймали більш пізніх реалістичних поглядів на творчість й уперто вірили у власну геніальність та особливе покликання. Багато хто вірить у це й тепер.

Насправді романтичні уявлення ґрунтовано на ще платонівській ідеї *двосвіття* – мовляв, наша реальність є лише копією якогось вищого світу, до якого ма-

ють доступ лише обрані. Романтики вірять, що справжній митець, як маг серед маглів, володіє інтуїтивним знанням про способи проникнення у потойбіччя й здатен, занурившись у його глибини, винести звідти крихти побаченого. Як Орфей у античному міфі, митець-романтик сходить до забороненої для простих смертних реальності й повертається звідти неушкодженим, збагаченим яскравими істинними образами, котрі й сам до кінця не розуміє. Творчість, отже, доступна не всім й існує не для всіх – загал справжнього митця ніколи не розумітиме, адже складається із сонмища дилетантів, котрих романтики зневажливо йменують *філістерами*.

У центрі романтичного тексту – піднесений образ, щось, про що неможливо говорити й що неможливо споглядати, не затамувавши подих, не зрікшись усіх своїх повсякденних справ. Утім, не лише щось, але й хтось. Едгар По у своїй теоретичній праці «Поетичний принцип» (опублікованій посмертно 1850 року) говорить, що немає більш потужного літературного сюжету, ніж смерть молодій красивій дівчині – момент похмурий, позначений крайнім смутком і трагізмом, проте урочистий і небуденний. Свобода Делакура, що піднімає прапор над барикадою, стаючи під кулі, її порив та самогубна рішучість – ось як романтики бачать справді натхненний образ. Звісно, їхнє уявлення пов'язане не лише зі смертю – з кожним винятковим станом чи подією, з кожною людиною, що несе на собі печать винятковості.

До світу довкола романтики та їхні персонажі (власне, що *герой*) ставляться із поблажливою й інколи зневажливою іронією. Адже іронія, на думку одного із попередників романтичного руху Фрідріха Шиллера,

е станом споглядання недосконалості, невідповідності світу певному ідеалу. Романтична особистість тому й бунтує, повстає і вдається до відчайдушних вчинків, бо їй несила терпіти пересічність і тривіальність оточення. Утім, пізні романтики, як-от Гайнріх Гайне у своїй книзі «Романтична школа», ставляться іронічно вже до самого романтичного руху.

Скепсис Гайне легко зрозуміти, якщо згадаємо, що він пише згаданий текст у 30-х роках XIX сторіччя, коли більшість активних європейських романтиків уже зійшли з мистецької сцени, революції стихли й прив'язали пов'язані з ними надії, а у рідній поетові Німеччині запанувала жорстока реакція. В українській літературі романтичний оптимізм протримався на десятиліття довше.

Уявімо собі останню третину XVIII ст., коли, власне, романтизм і виникає. На континенті задушливо: світом більше не керують уже доволі ветхі на той час Іспанія та Португалія (як те було у XV-XVI ст.), сходять нанівець вага Швеції та Польщі, а головний вплив чинять більш динамічні Англія, Франція та Росія. У європейських країнах при владі авторитарні режими – у більшості абсолютні монархії. При цьому й самі монархи, й наближені до них вельможі давно перестали бути аристократами у буквальному сенсі цього слова. Це вже не «правління найкращих», а власне авторитарний режим, коли всі мусять коритися наявному правителю – хай наскільки завгодно ідіотичному. Без будь-якої логіки й запитань.

Епоха лицарів, кожен з яких, аби стати лордом, мав заслужити це звання у бою, безслідно минула. Від XV сторіччя, після того як Колумб відкрив Америку, а Магеллан вибрався у Тихий океан, Європа активно займалася грабунком новонабутих колоній, роздаючи, де треба, ляпаси непокірному місцевому населенню. Упродовж XVII сторіччя континент стрясали масштабні національно-релігійні війни: від ірландської різанини Кромвеля та затяжних кампаній Контрреформації на Заході до української визвольної війни Хмельницького